

Лавренюк В. В.

Національний університет «Одеська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ БІБЛІЙНОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Означена стаття присвячена темі української барокової прози, особливостям барокового стилю, тематиці та проблематиці, жанровій своєрідності, художньо-образній системі творів.

У статті визначено та досліджено поняття «біблійна герменевтика», що було засноване грецькими та римськими отцями Церкви і відіграло важливу роль у становленні української барокової прози.

У статті усебічно проаналізовано творчу діяльність відомого українського барокового філософа і поета Григорія Савовича Сковороди, його бачення Біблії, настільки нетрадиційне та неординарне, що і дотепер залишається нерозкритим, оскільки на відміну від офіційної церкви, яка розглядала Святе Письмо як догму, філософ убачав алегоричність у значенні реальних подій, описаних у Старому й Новому Завітах, скептично ставився до біблійних чудес. Він застерігав, що образи Біблії, описані в ній події, не є прямим відображенням реальності, а лише символи.

У статті також підкреслено, що загалом пізнання Біблії у трактуванні Г. Сковороди – це віра, до певної міри «раціоналізована» в просвітницькому дусі, позбавлена конфесійної заангажованості і має гуманістичну спрямованість. Звідси і трактування Г. Сковородою проблеми людини: тіло, видима поверхня, – це лише «риза», яка покриває справжню людську суть. Тіло само собою нічого не робить – воно підкорене нашим думкам.

*У статті зроблено висновок про те, що біблійна герменевтика Г. Сковороди у своїй основі – це джерело «фігуратизму», оскільки, на переконання поета-філософа, в Біблії немає жодного іншого значення, окрім знакового. Емблема, символ, алегорія, зокрема коло, кільце, змії, око та інше, посідали чільне місце в його естетико-художній системі і були шляхом пізнання *vero signification*.*

Узагальнено також і думку щодо ролі Григорія Савовича Сковороди в українському культурному процесі, об'єктивно порівнюючи його з подібними постатями в інших народів: із Сократом у греків, з Декартом і Паскалем у французів, Беконом і Юмом в англійців, Лейбніцом і Кантом у німців. Проте, філософія Сковороди не є «імпортованою» з тогочасних європейських течій. Вона виникла і зроста на українському національному ґрунті під московським імперським натиском і є продовженням української багатовікової духовної спадщини, як важливої складової загальноєвропейської культури, а також є виразником пробудження українського суспільства кінця XVIII століття.

Ключові слова: Біблія, герменевтика, символізм, фігуратизм, бароковий стиль.

Постановка проблеми. В українській бароковій культурі біблійна герменевтика, сформована як східними, так і західними отцями Церкви, відіграла суттєву роль. Християнство в Україну прийшло з Візантії, бароко – із католицької Західної Європи. Закономірно, що українська література успадковує традиції біблійної герменевтики, набуті православним Сходом та католицьким і протестантським Заходом. Засвоєнню згаданих традицій сприяла також полеміка представників українського православ'я з діячами польського католицизму та німецького протестантизму. Отже, творчість Григорія Сковороди, як найяскравішого представника в українській бароковій літературі, слід розглядати як одну з найважливіших складових у контексті європейської культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час творчість Григорія Сковороди була начебто незрозумілою, погано вивченою і не оціненою належно. Перші дослідники підходили до постаті великого письменника-філософа доволі спрощено, як до мандрівного старця-кобзаря, що ходив від села до села, навчаючи людей розуму і пояснюючи Святе Письмо. Вивчити істинне творче обличчя філософа його сучасники не мали змоги: не дозволяла царська цензура – світська й духовна. Проте слово і наука Сковороди були знані не лише серед простого люду, а й в освітньому середовищі тогочасної України. Їхній життєдайний вплив на творчість Івана Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, Тараса Шевченка відмітив Микола Костомаров у 1860 рр., характеризує Сковороду,

як проповідника правди і добра, відрізняючи його дійсного від народного, легендарного. Втім лише через 30 років, починаючи з 1890-их, про його філософію з'явилися серйозні праці Дмитра Багалія, М.Ф. Сумцова, Г.П. Данилевського, П.Г. Житецького, Ізміла Срезневського, І.Я. Франка. Вони перші відзначили його найістотніші риси, як мислителя європейського рівня: Сократа, Декарта, Паскаля, Бекона, Юма, Лейбніца, Канта й ін.

У 20-ті рр. ХХ століття творчість Григорія Сковороди досліджували Сергій Єфремов, М.А. Плевако, В.П. Петров. Проте за часів сталінізму дослідників українського культурного відродження було репресовано і розстріляно, а їхні наукові розвідки затавровано, як антинародні, вилучено з літературного процесу й замовчувано. Згодом, у 50-ті рр., за вказівкою комуністичної партії і уряду, радянське офіційне літературознавство трактувало творчість Г. Сковороди спрощено, не інакше, як речника «просвітительства, гуманізму і селянського демократизму». І понад те, було вигадано вплив російської літератури на формування поглядів Сковороди, як ідеолога матеріалізму і непримиренного критика Святого Письма! Щоправда, у 60-х роках радянський письменник Іван Дзюба мав сміливість назвати Сковороду «першим розумом нашим» [13, с. 192]. Але це був окремих випадок, бо офіційне радянське літературознавство акцентує матеріальне, а не моральне у Сковороди, багато уваги приділяють символіці його байок, звужуючи тим самим його місію непересічного українського філософа того часу.

Найбільше долучилися до вивчення справжньої суті філософії Григорія Сковороди дослідники в еміграції – Д. Чижевський, М. Возняк та І. Мірчук. Вони визначили основну суть системи його поглядів у контексті європейської філософії та українського культурного процесу [13, с. 191].

Активно досліджується творчість Григорія Сковороди у світовому науковому просторі: М. Вайскопф, Г. Гесс де Кальве, Магдалена Ласло-Куцок, Ричард Маршалл, Дарина Тетерина-Блохин та ін.

Філософська, педагогічна, літературно-мистецька спадщина є предметом наукових розвідок сучасних українських дослідників: Мирослава Поповича, І. Іванько, А. Макарова, Л. Ушкалова та ін.

Щодо ролі біблійної герменевтики у виборі теми твору, структурі художнього образу, її впливу на знакову форму барокового стилю, то тут ми маємо право зазначити тільки одне, що узагальнюючих робіт з цього питання зовсім мало.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути філософські погляди Григорія Сковороди, зокрема його тлумачення Біблії, скептичного ставлення до біблійних чудес. Філософ застерігав, що образи Біблії, описані в ній події, не є прямим відображенням реалій, а лише символи, до яких потрібно ставитися обережно – вона може послу-

жити як добро, так і зло, оскільки багато що залежить від глибини її розуміння.

Виклад основного матеріалу. Специфіка української барокової прози інтригувала багатьох видатних українських учених як ХІХ, так і ХХ століть. Особливостям барокового стилю, тематиці та проблематиці, жанровій своєрідності, художньо-образній системі творів були присвячені наукові розвідки таких літературознавців, як Микола Костомаров, І. Франко, М. Сумцов, П. Житецький, І.І. Срезневський, Д. Чижевський, М. Возняк, І. Чепіга, В. Кречетень, І. Іванько, Д. Наливайко, А. Макаров, Л. Ушкалов та інші. Проте, щодо ролі біблійної герменевтики у виборі теми твору, художнього образу, її впливу на знакову форму барокового стилю, то тут ми маємо право зазначити тільки одне, що узагальнюючих робіт з цього питання зовсім мало.

Біблійна герменевтика (Герменевтика – від грец. *ερμηνεύειν* – «тлумачити») – у первісному значенні – напрям наукової діяльності, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням філологічних, а також філософських, юридичних, історичних і релігійних текстів. Оскільки будь-які тексти або поняття формулюються в (не) певних середовищі та контексті [8, с. 15], тобто заснована грецькими та римськими отцями Церкви, відіграла важливу роль у становленні української барокової прози. Саме на значному впливі вчень західних та східних отців Церкви на літературні твори українських письменників доби бароко, наголошує сучасний дослідник Л. Ушкалов [19, с. 29].

В українській бароковій культурі біблійна герменевтика відіграла суттєву роль. Християнство в Україну прийшло з Візантії, бароко – із Західної Європи з посередництва Польщі, держави католицької. Тож закономірно, що українська література засвоює традиції біблійної герменевтики, набуті православним Сходом та католицьким і протестантським Заходом. Засвоєнню згаданих традицій сприяла також полеміка представників українського православ'я з діячами польського католицизму та німецького протестантизму: намагаючись беззаперечно переконати своїх ідеологічних противників, українські письменники часто використовували принципи та засоби, якими користувалися автори, до яких була звернена полеміка.

Зануреність української барокової літератури в біблійну тканину викликала її парафразний характер і створила умову розповсюдження чотиририсеної герменевтики на аналіз художнього тексту. Зрозуміло, що така інтерпретація – дослівна, алегорична, моральна й анагогічна – дала поштовх рівному розумінню середньовічних літературних текстів, літургійної поезії тих часів. Твір без тлумачень, без інтерпретацій виявлявся просто незакінченим,

тому витлумачувалося все – зрозуміле і незрозуміле. Кожне явище, кожен сюжетний мотив, кожного героя митець пропонував сприймати як дзеркало, в якому відображались вічні істини, про які йшлося в частині, що інтерпретувала зображуване.

В українському православ'ї буквально прочитання Біблії вважалося за основне, але в творчості барокових письменників, зокрема у І. Галятовського, «літературному» сенсу приділялось мало уваги. Звісно, що при посиланні на історичні факти, Галятовський передбачав буквально, а не алегоричне значення тексту. У нього була схильність розподіляти духовну істину на два рівні: поверхневий, заснований на буквальному значенні тексту, і більш глибокий, що походить із містичних глибин.

Якщо розглядати творчість відомого українського барокового філософа, поета Григорія Савовича Сковороди саме з цієї точки зору, то його розуміння біблійних сюжетів було майже протилежним до загальноприйнятих літературних тенденцій того часу. Сковородівське бачення Біблії настільки нетрадиційне та неординарне, що і дотепер залишається нерозкритим. На те, як трактував Біблію Григорій Сковорода, певним чином вплинули і його мандрівки світом. Але ці мандрівки не були такими вже й простими, як може здатися на перший погляд. Сковорода, мандруючи Румунією, Угорщиною, Німеччиною, Польщею мав можливість не тільки вивчати Біблію за першоджерелами, але й ознайомитися з новою релігійною концепцією, яка панувала на той час у Європі – протестантизмом. А мандруючи землями Слобожанщини та Півдня України, Сковорода знайомиться з так званими «духоборами». Їхнє революційне трактування Біблії не могло пройти повз увагу й бунтівну душу мислителя. Про походження їхнього віровчення важко сказати щось певне. Знаємо, що на території України духобори з'являються приблизно на початку XVI століття. За деяких джерел саме Південь України вважають батьківщиною духоборства.

Основною книгою свого життя Сковорода вважав Біблію: «Біблія, – писав він, – є символічним світом тому, що в ній зібрані небесних, земних і пекельних істот фігури, аби вони були монументальними, що ведуть думку нашу до поняття вічної натури, потаємної і тлінної так, як малюнок у барвах своїх» [16, с. 95]. Як і духобори, філософ убачав алегоричність у значенні реальних подій, що описані у Старому й Новому Завітах. Офіційна ж церква ставилась до Святого Письма як до догми. Григорій Сковорода говорить про Святе Письмо християн як ще про один світ у великому видимому світі. Це – світ символічний. У діалозі «Наркіс...» один із персонажів, Лука, говорить: «Я непохитно вірю, що Священне писання є райська їжа і лікування моїх думок. Через те докоряв

сам собі за те, що не відчував ніякого смаку в тих солодких словах» [15, с. 35].

Певна річ, не кожному дано пізнати ці солодощі, оскільки пізнавати істинний світ Біблії так само непросто, як і пізнавати по знаках видимого світу світ божественний. У трактаті «Ікона Алквіадська» читаємо такі слова: «Біблія є брехня, і буйство боже не в тому, щоб обману нас научати, але тільки в обмані накреслені сліди і стежки, які розум, що повзає, піднімає до превисокої істини...» [15, с. 36].

Безперечно, не слід сприймати слова Г. Сковороди про те, що Біблія – це брехня, буквально, вирвавши їх із контексту. Святе Письмо – це яскраві й неповторні образи, що надихали й по сьогодні надихають плеяди видатних митців (письменників, художників, музикантів, скульпторів) на створення світових шедеврів. Воно має зовнішню сторону (словесну оболонку) і внутрішню – той глибинний, прихований зміст. Біблія, як світ символічний, потребує належного тлумачення. Саме завдяки цьому змісту Святе Письмо стає дороговказом і маяком, який світить божим світлом для людей.

Григорій Сковорода скептично ставиться до біблійних чудес, вважаючи, що до Біблії слід ставитися обережно, оскільки вона може послужити як добру, так і злу. Тут багато що залежить від глибини її розуміння. З цього приводу Г. Сковорода писав так: «Правильне слово, що цар та суддя ізраїльський, а християнський Бог є Біблія. Та цей Бог наш спершу на єврейський, потім на християнський рід навів незлічені й жахливі марновірств повені.

Із марновірств народилися нісенітниці, суперечки, секти, ворожнечі міжусобні й дивні, рукопашні й словесні війни, дитячі страхи та інше. Немає більш жовчного й твердішого марновірства і немає більш нахабного, як лють, розпалена сліпим, але певним глупого повір'я жаром тоді, коли ця ехидна віддає перевагу порожнім і недолугим вигадкам перед милістю й любов'ю і, забувши про почуття людинолюбства, гонить свого брата, дихаючи вбивством, і вважає, що цим служить Богові.

Цей семиголовий дракон (Біблія), водоспади гірких вод вибльовуючи, всю свою земну кулю покрила марновірством. Воно є не що інше, як нерозумне, та наче Богом здійснене й захищене розуміння» [17, с. 137].

Сковорода використав також і досвід античних філософів, патристів Олександрійської школи, німецьких містиків та українських барокових письменників, виробивши оригінальну систему інтерпретації текстів Святого Письма. Він відкидає можливість чотирисенсової біблійної герменевтики як хибну, зламаючи тим самим староукраїнську екзегетичну (пояснювальну) традицію, намічає нові шляхи тлумачення біблійних текстів.

Отже, біблійна герменевтика Г. Сковороди у своїй основі має такі риси: на відміну від біль-

шості українських письменників барокового періоду Григорій Сковорода розцінює віру в Бога і в Слово Боже не як підставу для утвердження буквального сенсу Біблії, а як джерело «фігуратизму» – на переконання Сковорода, в Біблії немає жодного іншого значення, крім знакового. Емблема, символ, алегорія, зокрема *коло*, *кільце*, *змій*, *око* та інше, посідали чільне місце в естетико-художній системі письменника-філософа і були шляхом пізнання *vero signification*. Символіка для Сковорода – це особливий світ реальності, в якому відбувається взаємодія духовного й фізичного начал світу та їхнє смислове й художнє вираження, що є прихованою, але дуже потрібною людині істиною. У межах традиційної української барокової моделі префігурації письменник шукає в Старому Завіті прообраз або тип, особу або річ, чи подію, що вказують на Новий Завіт. За Сковородою, антитип – це особа, на якій виповнюється старозавітний прообраз, прототип і архетип – предковічна Божа думка, що пов’язує тип і антитип.

В одних випадках письменник ігнорує контекст, вихоплюючи з біблійного тексту фразу або слово, будує на ньому систему алегоричного тлумачення Біблії, в інших – узгоджує різні вірші Святого Письма так, що «вторий стих єсть истолкователем першого» [16, с. 123], спорідненість значень не має зовнішньої точки перетину. Так, наприклад, тотожність образів Адама, Мойсея, Христа, Епікура будується не на зовнішній схожості, вираженій вербально, а на внутрішньому зв’язку між ними. Старозавітний образ Мойсея Сковорода розглядає як прообраз новозавітного Ісуса Христа, тобто як «месійний тип» [19, с. 28]. Обставини Різдва Христового та народження Мойсея розглядаються, таким чином, за схожістю.

Бароківські тенденції того часу яскраво втілюються у славнозвісному сквородівському образі Христа як єврейського Епікура. При цьому, акценти значень біблійних «архетипів», «типів», «антитипів» зміщуються. У цій тріаді образів архетипом постає Премудрість як предковічний природний портрет Бога, Епікур – типом, доновозавітне втілення премудрості, хоча він не належить до біблійних образів, а Христос – антитипом, як особа Нового Завіту, на якій виповнилася Премудрість, втілившись у Боголюдину.

Порівнюючи Епікура та Христа, Сковорода розбиває вщент традиційну барокову апологію плачу, втілену в скорботній постаті Ісуса. Наголошуючи на тому, що Христос – це є символ радості, екзегет проводить паралель між образом Христа та Ісака, саме ім’я якого означає «радість».

Сковорода такі поняття, як «тип», «антитип», «архетип», «прообраз» розцінює як синонімічний ряд значень. Як один зі зразків, на якому виповнюється схема руйнації традиційної префігурації, філософ використовує образ Христа. Христос постає типом, бо він із Отцем і Духом Святим є причиною всього, антитипом, бо на ньому виповнюється старозавітний образ жертвовного агнеця, архетипом, бо через нього прийшла у світ благодать, щоб кожний, хто вірить цьому і в нього не загинув, а мав вічне життя. Сковорода створює новий текст-світ, маючи на меті зробити біблійний текст екзистенційно доступним для всіх сучасників.

Висновки. Біблійна герменевтика Григорія Сковорода – складне й надто незвичайне явище української барокової літератури, аби його можна було проаналізувати в межах однієї статті. Бачення та тлумачення Сковородою сюжетів релігійного характеру можна сприймати як зразок відхилення на користь алегорики у питаннях біблійної екзегетики. На відміну від більшості українських письменників періоду бароко Григорій Сковорода сприймає віру в Бога і в Слово Боже не як фундамент для укріплення буквального змісту Біблії, а як джерело «фігуратизму». За переконаннями письменника-філософа, в Біблії немає ніякого іншого змісту, крім знакового, символічними є факти народження та воскресіння Христа, що інші екзегези пояснюють як події історичні.

Роль Григорія Сковорода в українському культурному процесі можна і треба порівнювати з подібними постатями в інших народів: із Сократом у греків, з Декартом і Паскалем у французів, Беконом і Юмом в англійців, Лейбніцом і Кантом у німців. Проте, філософія Сковорода не є «імпортованою» думкою тогочасних європейських течій. Вона виникла і зросла на українському національному ґрунті під московським імперським натиском і є продовженням української багатовікової духовної традиції, а також є виразником пробудження українського суспільства кінця XVIII століття.

Список літератури:

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода / Д. І. Багалій. – (2-ге вид., випр.). Київ : Вид-во «Орія» при УКСП «Кобза», 1992. 472 с.
2. Бетко І. Сковорода – містик в культурологічній концепції Д. Чижевського / І. Бетко // Філософська і соціологічна думка. 1994. № 5–6. С. 37–47.
3. Вітгенштейн Л. Філософські дослідження. Київ : Основи, 1995. С. 87–309.
4. Григорій Сковорода: філософія життя і творчості «українського Сократа» : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковорода, наук. б-ка ; уклад. Т. І. Неудачина ; відп. ред. О. Г. Коробкіна. Харків : ХНПУ, 2019. 128 с.

5. Дічек Н. Шлях до щастя Григорія Сковороди [про концепцію людського щастя як мети і сутності буття у творчій спадщині Г. Сковороди] / Наталія Дічек // Шлях освіти. 2002. № 4. С. 43–48.
6. Колодний А. «Бог біля тебе, з тобою є, в тобі є...» Філософська релігійність Григорія Савича Сковороди / А. Колодний // Людина і світ. 1994. № 9. С. 2–5.
7. Ласло-Куцюк Магдалена. Апофеоз світла у творчості Григорія Сковороди / Магдалена Ласло-Куцюк // Слово і час, 1990. № 3. С. 51–59.
8. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 15.
9. Матвєєв В. О. Проблема самореалізації особистості в творчості Григорія Сковороди в аспекті синтезу філософсько-релігійних традицій Сходу і Заходу / В. О. Матвєєв // Г. С. Сковорода та проблеми формування особистості : матер. наук.-практ. конф. в межах Великого проекту «Григорій Сковорода – 300», м. Харків, 18–19 жовтня 2007 року. Харків, 2007. С. 133–143.
10. Надтока О. Бог та людина в поглядах Григорія Сковороди / О. Надтока // Київська старовина, 2011. № 6. С. 107–118.
11. Нічик В. М. Проблема Бога і світу в творах Г. С. Сковороди / В. М. Нічик // Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали : зб. наук. праць. Київ, 1992. С. 69–78.
12. Попович М. В. Григорій Сковорода: філософія свободи / Попович М.В.; [монографія]. Київ: Майстерня Білецьких, 2007. 256 с.
13. Семчишин М. Тисяча років української культури. Київ: АТ «Друга рука». МП «Фенікс», 1993. 550 с.
14. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / За ред. Л. Ушкалова. — Харків; Едмонтон; Торонто. Видавництво КІУС, 2011. 1400 с.
15. Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Г. С. Сковорода ; упоряд. і примітки І. Іваньо. — Київ : Наукова думка, 1983. 542 с.
16. Сковорода Г. Твори: у 2-х т. / Григорій Сковорода; [2-е вид., виправ. / НАНУ. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка]. Т. 1: Поезії. Байки. Трактати. Діалоги; [передм. О. Мишанича]. Київ: Обереги, 2005. (Київська бібліотека давнього українського письменства). 528 с.
17. Сковорода Г. Твори: у 2-х т. / Григорій Сковорода; [2-е вид., виправ. / НАНУ. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка]. Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. Київ: Обереги, 2005. (Київська бібліотека давнього українського письменства). 480 с.
18. Сулима В. Релігійні твори і життєва філософія Григорія Сковороди / В. Сулима // Біблія і українська література / В. Сулима. Київ, 1998. С. 151–174.
19. Ушкалов Л. Світ українського бароко. Харків, 1994. С. 29–30.

Lavreniuk V. V. FEATURES OF BIBLICAL HERMENEUTICS GRIGORY SKOVORODA

This article is devoted to the topic of Ukrainian baroque prose, features of baroque style, themes and problems, genre originality, artistic and figurative system of works.

The article defines and examines the concept of «biblical hermeneutics», which was founded by the Greek and Roman Church fathers and played an important role in the formation of Ukrainian baroque prose.

The article comprehensively analyzes the creative activity of the famous Ukrainian baroque philosopher and poet Hryhoriy Savvovych Skovoroda, his vision of the Bible is so unconventional and extraordinary that it still remains undiscovered, because unlike the official church, which considered the Holy Scriptures as dogma, the philosopher saw allegoricality in the meaning real events described in the Old and New Testaments, was skeptical of biblical miracles. He warned that the Bible's images of the events described in it are not a direct reflection of reality, but only symbols.

The article also emphasizes that, in general, knowledge of the Bible in the interpretation of H. Skovoroda is faith, to a certain extent «rationalized» in the spirit of enlightenment, devoid of confessional involvement and has a humanistic orientation. Hence H. Skovoroda's interpretation of the human problem: the body, the visible surface, is only a «robe» that covers the true human essence. The body does not do anything by itself – it is subject to our thoughts.

The article concludes that the biblical hermeneutics of H. Skovoroda is basically a source of «figuratism», since, according to the poet-philosopher, the Bible has no other meaning than the symbolic. Emblem, symbol, allegory, in particular circle, ring, snake, eye, etc., occupied a prominent place in his aesthetic and artistic system and were a way of knowing vero signification.

The opinion regarding the role of Hryhoriy Savvovich Skovoroda in the Ukrainian cultural process is also summarized, objectively comparing him with similar figures of other nations: with Socrates among the Greeks, with Descartes and Pascal among the French, Bacon and Hume among the English, Leibniz and Kant among the Germans. However, Skovoroda's philosophy is not «imported» from contemporary European currents. It arose and grew on the Ukrainian national soil under Moscow's imperial onslaught and is a continuation of the centuries-old Ukrainian spiritual heritage, as an important component of the pan-European culture, and is also an expression of the awakening of Ukrainian society at the end of the 18th century.

Key words: Bible, hermeneutics, symbolism, figuration, baroque style.